

Jaromir Beran

PLEBISCIT IN RAZMEJITEV V BENEČIJI (1866 IN 1867)

Prvič sem obravnaval plebiscit v Benečiji (21. in 22. oktobra 1866) v javnem predavanju na ljubljanski Pravni fakulteti dne 27. novembra 1958 z naslovom »Usoda goriško-beneške meje v letu 1866«. Izvajanje je obsegalo 36 strani besedila in za 361 strani prilog in pripomb. Drugič sem govoril o plebiscitni problematiki na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev 9. septembra 1968 v Novi Gorici (poročilo v ZČ XXIII/1969, str. 159); tedanje predavanje je rodilo celo nekaj odzivov (Primorski dnevnik 27. 1. 1974, letnik XXX, št. 30/8729, str. 3).

Vodila me je misel, da se tudi naši pravni zgodovini nalaga opazovati vsakršne momente v zgodovinskem razvoju slovenskega ozemlja. Njena naloga bodi, s pravnega vidika premotriti izoblikovanje usodnih meja ločnic v tem ozemlju, ločnic držav, dežel in pravnih redov. Drugič se je nudila priložnost, da pripomorem razčistiti v dveh ozirih neprepričljive navedbe o tistem dogajanju v letih 1866 in 1867, ki je na zahodnem robu zarezalo v telo in ozemlje slovenskega naroda. Za ta del bralec naleti na nekatere netočne ali celo napačne trditve v starejših publikacijah, pa tudi v novejših spisih naših prizadevnih znanstvenih delavcev.¹

Prvi krog vprašanj je objel plebiscitarno potrditev pravno in dejansko ostvarjene vključitve Benečije v Italijo. Drugo v literaturi moteče vprašanje pa je tudi terjalo odgovora, namreč ali je bilo mogoče kakorkoli spremeniti z mirovno pogodbo med Avstrijo in Italijo z dne 3. (ratificirano z obeh strani 12.) oktobra 1866 v IV. členu označeno novo državno mejo — dotlejšnjo administrativno deželno mejo — tako, da bi bil ostal del beneških Slovencev (okraj Šempeter Slovenov) v Avstriji, oziroma ali je bilo to mogoče doseči že v času od (prvega) premirja dne 25. julija pa do 3. oktobra 1866. Dalje, ali se je odprla takšna možnost vsaj v dobi do zaključnega akta o dokončani razmejitvi, ki sta ga obe državi sklenili 22. decembra 1867 v Benetkah.

Samo po sebi se je vsiljevalo predhodno vprašanje, ali so se kdajkoli porajali kakršnikoli oziri na Slovence v Benečiji v kritičnem razdobju med leti od 1860 do 1866, ko je vprašanje Benečije postalo enako kakor vprašanje papeške države nadležen problem evropske politike. O zedinjevalnih in ekspanzijskih težnjah italijanske države in o doktrini, ki je bila podlaga za njeno zunanjo politiko, ni bilo kaj dvomiti.

Raziskovanja sem se lotil po malem že v letu 1953, v polnem zamahu pa na Dunaju v kratko omejenem času od 14. januarja do 10. februarja 1954. Prerešetati je veljalo skladovnice uradnih spisov k avstrijski zunanji politiki in spisov tistih organov vrhovne oblasti, ki so v teh vprašanjih imeli besedo.² Za spise v vojnem arhivu ni preostalo časa. Vse to je bilo potrebno pospremljati in dopolnjevati z že natisnjenimi viri, z uradnimi objavami, zakonodajnimi glasili, oficioznimi časniki in z raznovrstno zgodovinsko literaturo.

¹ L. Cermelj: Slovenci pod Italijom. Beograd, Inst. za medunar. pol. in privredu, 1953, 15. Trinkov koledar 1953, 54.

A. Budal v Jadranskem koledarju 1961, 6.

B. Marušič v Goriških srečanjih 1/4, 1966, 32, 34.

² Mnogokaj tega je sedaj objavljeno v delu: Il problema Veneto e l'Europa 1859—1866. Raccolta di documenti diplomatici. Venezia, Ist. Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1966.

Po tej poti so se razgrinjala izhodišča mnogolične evropske diplomatske dejavnosti, spopadi političnih načel, podedovanih iz dobe dunajskega kongresa 1815, z načeli, ki so bila gibalo vojn v letih 1848, 1859 in 1866. V kontekstu evropskega političnega razvoja je bila dominacija tujerodne Avstrije na Apeninskem polotoku, instituirana 1815, obsojena v propad. Izguba Benečije je le zapozneli akt tega razvoja, odcepitev beneške veje Slovencev od narodnega telesa pa spremljevalna, zgodovinsko pogojena okoliščina.

Gre za poslednjo fazo italijanskega državnega zedinjevanja. Ni je razumeti brez razčlenjevanja mednarodnih odnosov med velikimi dejavniki tedanje evropske situacije. Zborovalcem in bralcem ZČ so obrisi znani. V okvirih tokratne tematike ni mogoče podati izčrpnega pojasnila. Zadoščati morata na tem mestu dva nedokumentirana ekskurza, pač opravičljiva, dokler celota raziskave ne bo objavljena.³ Ni mogoče povedati kaj več kot samo pokazati na nekaj takšnih momentov, posnetih iz virov, ki se izmikajo pozornosti drugih razpravljalcev in piscev glede omenjenih dveh vprašanj.

Predhodno velja opozoriti na rabo naziva »Beneška Slovenija«. V novejšem času se je večkrat v slovenskem tisku pojavljalo za celoto ozemlja beneških Slovencev novo poimenovanje, na primer Furlanska Slovenija. V italijanskih spisih so bile že v preteklosti v rabi njihovim stališčem ustrezne označitve. Zato velja naglasiti, da je naziv Beneška Slovenija star in zasidran v dveh meddržavnih pogodbah: V konvenciji, ratificirani z obeh strani, sklenjeni v Krminu (Cormons) 23. oktobra 1751, zastran odseka beneško-avstrijske meje. V tekstu, ki je italijanski, beremo naziv »Sciavonia Veneta«. V drugi konvenciji, enako ratificirani, sklenjeni 8. novembra 1755 v Gorici, pa beremo dvakrat »Venezia Schiavonia« in »Veneta Schiavonia«.⁴ Naziv »Beneška Slovenija« je torej utemeljen ne le z rabo in zgodovinsko, marveč tudi pravno.

Da so tod naselja slovenska, je bilo povedano tudi nekajkrat v beneški zakonodaji.⁵ V sto letih od znamenite knjige C. Podrecca (1884) dalje se je nabralo zelo mnogo zgodovinskih pričevanj o beneških Slovencih.⁶ Preiskati velja še pričevanja iz državnih in pokrajinskih tiskanih in rokopisnih pravnih virov. Zanimanje piscev je veljalo zlasti državno priznavani samoupravni ureditvi in ljudskemu sodstvu osrednjega dela beneških Slovencev. Tukaj o vsem tem ne bo omembe. V naše razmotrivanje tudi ne sodi, kako in s katerega vidika se je beneških Slovencev lotila statistična služba kraljevine Italije.⁷ Med prvo svetovno vojno se je na italijanski strani o beneški veji slovenskega naroda pisalo celo s simpatijami,⁸ ki pa v dejanjih niso obrodile sadu.

³ Ne navaja se ob ugotovitvah tudi literatura. Opuščene so arhivske oznake aktov. V datumih so meseci zapisani s številko.

⁴ Naslova se glasita: ... Confine concernenti li Capitaniati di Canal, Tolmino e Plez come pure quelli della Carintia, li qualli corrispondono alla Sciavonia Veneta, abbazia di Moggio ed alla Carnia ... — Convento circa territorium inter rivum Judri et vallem Utscha iacens. — Tudi besedilo druge konvencije je italijansko.

⁵ Leggi per la Patria e Contadinanza del Friuli. Udine, 1686, 8: »Nimes ... con altre sei ville, poste nei monti e habitate da Schiavi ...«

⁶ R. B. v Trinkovem koledarju 1958 meni, da je število spisov že preseglo tisoč. — Z. A. Bizjak: Beneško-slovenska in rezijanska bibliografija. (Osnutek.) Trinkov zbornik. Trst, 1946, 123—133.

⁷ L. Fracassetti: Degli Italiani parlanti abitualmente lo slavo ed il tedesco in provincia di Udine. (Accademia di Udine. Estratto degli Atti. Serie III Vol. IX Anno 1902. Comunicazione del socio ord. Avv. Prof. — —).

⁸ Arturo Caletti: Gli Slavi nostri. (Touring Club Italiano. Rivista mensile.) 1917, 35—41. Pisec istoveti poimenovanja la Schiavonia, Slavia alpestre, Friuli Orientale o Slavia italiana. O plebiscitu 1866 pravi napačno: »... indetto il plebiscito tra quei montanari, che erano liberi di optare per l'Austria o per l'Italia, ...«

A. O plebiscitu v Benečiji leta 1866

I. Ko je avstrijski cesar moral odstopiti Lombardijo francoskemu zmagovalcu, le-ta plebiscita ni zahteval. V vseh štirih pogodbah (premirje med Francijo in Avstrijo 11. 7. 1859, Villafranca; mirovna pogodba med njima 10. 11. 1859, Zürich; prav tam istega dne mirovna pogodba med Avstrijo na eni strani, Francijo in Sardinijo na drugi; pogodba med slednjima) ni bilo besede o privoljenju ljudstva Lombardije, da Francija to deželo odstopi kraljevini Sardiniji. Tudi nova državna oblast nikakršnega plebiscita ni predpisala.

Obeh cesarjev ni ovirala nobena notranja državna ureditev, avstrijskega ne, da neko svoje ozemlje odstopi drugi državi (cesija), francoskega pa ne — glede na ustavo z dne 16. 1. 1852 —, da cedirano tuje ozemlje sprejme in hkrati ali pozneje odstopi tretji državi (retrocesija).

Po konstrukciji francoskega cesarja v letu 1859 naj bi Benečija sicer ostala »v vsem pod krono avstrijskega cesarja«, toda obenem naj bi bila ena izmed držav članic italijanske konfederacije (t. 3 preliminarij za mirovno pogodbo z Avstrijo 11. 7. 1859, Villafranca, in čl. 18 mirovne pogodbe 10. 11. 1859, Zürich). To konstrukcijo je izničil proces italijanskega zedinjevanja, ki je obstal ob nepopustljivem zidu avstrijskega legitimizma. Toda presumpcija, da je Benečija že del še nedograjene Italije, je politično živela dalje, tudi v evropskem Zahodu, in segala je do naših meja. Že v vojnem letu 1859 so vse občine avstrijskega Videmskega okrožja, tedaj 179 po številu, z ilegalno akcijo zbrale izjave svoje privrženosti (schede di adesione), ki jih je dvojica odposlancev izročila osebno predsedniku sardinske vlade Camillu Cavouru, zedinitelju Italije.⁹

V pregledanih diplomatskih aktih, ki zadevajo prekarni položaj Benečije v razdobju od 1860 do 1866, ni opaziti, da bi avstrijska stran jemala v misel sicer znani obstoj slovenskega prebivalstva na vzhodnem koncu beneške dežele.¹⁰ V objavljenih tujih dokumentih pa ni sledov, ki bi to dejstvo upoštevali.

II. Dogajanje v letu 1866 je zgodovinska znanost z vsestransko analizo do kraja razsvetlila. Ko je cesarja Napoleona III. skrivoma udarilo porazno spoznanje, da francoska vojska ni v takšnem stanju, da bi lahko kje tvegala vojni spopad ali da bi vsaj z oboroženo intervencijo lahko varovala supremacijo Francije v grozečem vojnem spopadu obeh nemških držav, Prusije in Avstrije, se je trudil z vsemi sredstvi diplomacije reševati ugled Francije. V nemškem območju mu ni uspelo ohranjati Franciji koristno ravnotežje med obema rivaloma za hegemonijo, Avstrijo in Prusijo. Italija, ki jo je v njenih zedinjevalnih težnjah podpiral, pa se je opazno izmikala vplivu Francije. Posredništvo, ki si ga je spričo vojne nevarnosti naložil, je bilo oteženo tudi zaradi sovražnega stališča Avstrije do nove Italije. Ni je priznala in od njenega nastanka pa do konca vojne v letu 1866 z njo, razdiralko statusa iz leta 1859, ni imela diplomatskih stikov.

S svojo intenzivno mediacijo se je francoski cesar vrinil v obe mirovni pogodbi leta 1866, v avstrijsko-prusko in avstrijsko-italijansko, v obe različno. Ne pri prvi in ne pri drugi Francija sicer ni bila pogodbena stranka. Toda v drugi je francoski suveren naveden izrečno kot zaupniški prevzemnik dežele — Benečije —, ki naj se preko njega prepoda novemu oblast-

⁹ T. Tessitore: Friuli 1866. Uomini e problemi. Udine, 1966, 35.

¹⁰ Niti italijanska stran slovenskega življa ni mogla zatajevati. — Dizionario geografico-universale dell'Italia. Del Veneto. Milano, 1854, 699.

niku. S stališča sočasnega mednarodnega prava je bil zaradi tega zapleteni prenos vrhovnosti Avstrije na drugega nositelja — Italijo — primer brez precedensa. V obe mirovni pogodbi je bilo sprejeto okvirno določilo o plebiscitu, toda v bistvu različno.

III. Prusija si je naložila že s VI. členom Mikulovu z Avstrijo sklenjene preliminarne pogodbe z dne 26. 7. 1866, da bo izposlovala premirje na italijanskem bojišču, kakor hitro francoski cesar izjavi, da je »beneško kraljevstvo« kralju Italije na voljo (zur Disposition gestellt). To je francoski cesar storil takoj 27. 7. 1866. V mirovni pogodbi Prusije z Avstrijo z dne 23. (ratificirano z obeh strani 30.) 8. 1866 pa se določilo II. člena sklicuje na navedeni VI. člen preliminarij ter zatem nadaljuje, da je francoski cesar po svojem poslaniku pri pruskem kralju že izjavil v Mikulovu dne 29. 7. 1866: »kar zadeva vlado cesarja, je Benečija za Italijo pridobljena s tem, da ji bo prepodana, ko nastopi stanje miru.«¹¹ K tej izjavi pristopi avstrijski cesar tako, da se strinja z združitvijo »lombardijsko-beneškega kraljevstva« s kraljevino Italijo. Slednjo avstrijsko izjavo enako ponavlja III. člen italijansko-avstrijske mirovne pogodbe z dne 3. (ratificirane z obeh strani 12.) 10. 1866.

V preambuli te pogodbe se navajata kot dovršeni dejstvi, da je avstrijski cesar odstopil francoskemu »lombardijsko-beneško« kraljevstvo«; nadalje, da je francoski cesar že izjavil svojo pripravljenost priznati združitev »lombardijsko-beneškega kraljevstva« z deželami italijanskega kralja s pridržkom, da tudi prebivalstvo, ki ga velja povprašati na prikladen način, soglaša.¹² Ta formulacija je omiljeni rezultat napetih pogajanj ter naj bi ustregla prestižu vsakega izmed treh prizadetih suverenov in držav, Italije, Francije in Avstrije, in na videz vsaki državi varovala njeno divergentno stališče.

Predlog preambule, ki ga je Francija podala med premirjem (9. 8. 1866), se je glasil bistveno drugače: Francoski cesar s svoje strani je že izjavil, da ga je vodila težnja, dati ljudstvu Benečije, da samo lahko odloči o svoji usodi. Zato je pripravljen priznati združitev »lombardijsko-beneškega kraljevstva« s kraljevino Italijo z edinim pridržkom, da ljudstvo, ki ga velja povprašati na prikladen način, soglaša.¹³

Ko je avstrijski poslanik v Parizu knez Richard Metternich dne 12. 8. 1866 o tej formulaciji poročal v Dunaj, je sodil, da za Avstrijo ni sprejemljiva, ker da je v nasprotju z avstrijskimi načeli. Če pa bi Avstrija pristala na to, da se v besedilu mirovne pogodbe sploh omeni izražanje volje prebivalstva — temu pravi »cette comédie du suffrage universel« —, pa naj avstrijska stran v zameno zahteva v mirovni pogodbi spremembe dotlejšnje beneške deželne meje v svojo korist.

Formulacijo, ki vriva nov konstrukcijski element v problem cesije, namreč suverenost prebivalstva Benečije, je francoski cesar enako izrazil ob premirju v svojem pismu z dne 11. 8. 1866 italijanskemu kralju: »Vselej je bil moj namen tak, da Benečija postane samosvoja. Ko postane gospo-

¹¹ Iz Prusiji sporočenega besedila formule je pozneje izpadlo v toku redigiranja »désormais (est acquise . . .): »odslej pridobljena«. Formula se glasi: »qu' en ce qui concerne le Gouvernement de l'Empereur, la Vénétie est acquise à l'Italie pour lui être remise à la paix«. Francoska izjava je vrinjena v nemško besedilo pogodbe.

¹² Sa Majesté L'Empereur des Français des Son côté s'étant déclaré prêt à reconnaître la réunion dudit Royaume Lombardie-Vénétie aux Etats de Sa Majesté le Roi d'Italie, sous réserve du consentement des populations dûment consultées.

¹³ . . . s'étant déclaré que son intention était de rendre les populations vénitiennes maîtresses de disposer elles-mêmes de leur sort et qu'en conséquence Elle était prête à reconnaître la réunion du dit Royaume Lombardie-Vénétie au royaume d'Italie sous la seule réserve du consentement des populations dûment consultées.

darica lastne usode, ji bo omogočeno z občim glasovanjem izraziti svojo voljo.«¹⁴

Ponovil jo je francoski vojni komisar v Benečiji (general Edmond Leboeuf) dne 19. 10. 1866, ko je — še pred plebiscitom — z zapisnikom (Procès-verbal) predal komisiji beneških funkcionarjev, ki se je konstituirala brez pooblastila italijanskega suverena, pristojnosti francoskega cesarja iz avstrijske cesije (les droits qui ont été cédés à Sa Majesté). Prebral je navedeno pismo svojega cesarja, naglasil, da Francija in Italija enako slonita na načelu suverenosti ljudstva (souveraineté populaire) in da obe spoštujeta državotvorno pravico nacij (le droit des nationalités).

Vse te enunciacije s francoske strani naj bi ublažile za vojskujočo se Italijo žaljivo avstrijsko cesijo Benečije francoskemu suverenu, saj je hudo skalila odnose s Francijo. Stališče Italije je že pred vojno ostro začrtal predsednik vlade in minister zunanjih zadev general Alfonso Lamarmora v depeši z dne 14. 5. 1866 poslaniku v Parizu: Če se Italiji obeta pridobitev Benečije, se mora to zgoditi po poti občega ljudskega glasovanja, nikakor posredno s cesijo, ki bi Italijo le ponižala; bolj bi se Franciji štel v čast, ko bi proti Avstriji uveljavila, da naj v Benečiji odloči splošna glasovalna pravica o tem, čigava bo dežela.

Toda za presojo, kdaj je Italija Benečijo pridobila, je podlaga mirovna pogodba med Avstrijo in Prusijo z dne 23. 8. 1866, ki pri njej Italija sicer ni bila pogodbená stranka. Ves predhodni preplet pravno relevantnega dogajanja je bil naravnán v to, da se Benečija kar najhitreje vključi v italijansko državo. Zato je določilo v tej mirovni pogodbi — pogodba v korist tretjega, pactum in favorem tertii — razumeti tako, da se je najpozneje z dnem ratifikacije (30. 8. 1866) razširila suverenost Italije kot koristnika iz te prusko-avstrijske pogodbe na pridobljeno novo deželo, Benečijo.

Razlaga Prusije je bila za Italijo še ugodnejša. Takoj dne 29. 7. 1866, ko je bilo določilo avstrijsko-pruskih preliminarij, zadevajoče Benečijo, s francosko izjavo popolnjeno, je vsa dežela prišla pod suverenost Italije, ne glede, da so tamkaj še potekale vojne operacije, da še ni bilo premirja, da Italija ozemlja še ni popolnoma zaposedla in da svojo državno oblast povsod še ni efektivno izvrševala. Takšno je bilo tudi stališče Italije. Za premirje je postavljala pogoj, da Avstrija načelno prizna, da je Benečija že združena z Italijo. Zares je italijansko stališče potrjeno s § 6 pogodbe o premirju in o demarkacijski črti med obema vojskama z dne 12. 8. 1866. Avstrijski vojski tostran črte skozi Benečijo se pripisuje status okupacijske vojaške sile v tujem državnem ozemlju.

Določila o plebiscitu torej ni razumeti kot zaviralni moment, tudi ne kot pogoj, da suverenost Italije nastane šele tedaj, ko se pogoj pozitivno izpolni, niti ne kot vnaprej nedoločljiv rok za izpolnitev določene obveznosti nove državne oblasti v Benečiji. Gre le za naročilo ali nalog (modus), ki naj bi ga Italija izvršila v razmerju do tretje države — Francije —, ki pri mirovni pogodbi sami niti ni bila stranka. Glede plebiscita je nastalo pravno razmerje samo med Italijo in Francijo, ki ji je pristojala zgolj pravica, da Italijo povpraša, ali in kako je tej svoji obveznosti zadostila. Avstrija se je v razmerju do Italije z mirovno pogodbo svoji deželi Benečiji nepogojno in neodložno odpovedala ter pristala na priključitev dežele Italiji, kar je pomenilo hkrati takojšnji prehod suverenosti na Italijo. S predvidenim poznejšim plebiscitom ni smela, pa tudi ni marala, imeti nikake zveze, ne v pravnem oziru ne politično.

¹⁴ Mon but a toujours été de la (Vénétie) rendre à elle-même... Maitresse de ses destinées, la Vénétie pourra bientôt par le suffrage universel exprimer sa volonté.

Prebivalci Benečije so postali z dnem 30. 8. 1866, če ne že mesec dni prej, italijanski državljani. Izjeme zastran tega pa so bile določene v avstrijsko-italijanski mirovni pogodbi. Tudi funkcije francoskega vojnega komisarja je bilo konec z 19. 10. 1866. Plebiscit 21. in 22. 10. 1866 je bil potemtakem tudi po časovnem sosledju pravno upoštevnih dejstev povsem notranja upravna zadeva kraljevine Italije v pravno nespornem njenem državnem ozemlju. Plebiscit tudi po nikakršnem meddržavnem pravnem določilu ni bil namenjen temu, da bi prebivalstvo Benečije samo šele s svojim glasovanjem odločilo, kateri izmed obeh sosednih držav želi njihova dežela pripasti, saj se Avstrija kot cedent za njo ni več mogla in po odreku v mirovni pogodbi ni več smela potegovati. Če bi bil izid plebiscita za Italijo neugoden, bi samo Francija bila poklicana, ali da poizve, kaj in kako namerava Italija dalje ukreniti v tej svoji notranji zadevi, ali pa da vnovič, podobno kakor že pred vojno 11. 5. 1866, da pobudo za konferenco evropskih velešil o »italijanskih diferencah«.

IV. Obljubo, da naj bi odločil plebiscit o pripadnosti ozemlja, je vsebovala prusko-avstrijska mirovna pogodba z dne 23. 8. 1866 v V. členu: Če prebivalstvo severnih okrajev v vojvodstvu Schleswig s svobodnim glasovanjem da izraza svoji želji, da se združi z Dansko, jih bo Prusija dolžna odstopiti Danskim.¹⁵ To ohlapno določilo je bilo prevzeto iz predloga z dne 14. 7. 1866, ki ga je podal francoski cesar kot posrednik, da obema, Avstriji in Prusiji, ponudi podlago za premirje in preliminarije. Plebiscita tam nikoli ni bilo. S sporazumom z dne 11. 10. 1878 sta obe pogodbeni stranki, tedaj že Avstro-Ogrska in Nemško cesarstvo, razveljavili navedeno določilo V. člena. Danski se iz tega določila ni rodila nikakršna pravica, da bi smela od Prusije zahtevati, kod, kako in kdaj naj se plebiscit opravi.

Primerjanje plebiscita v Benečiji 21. in 22. 10. 1866 z dotedanjsimi ne daje uporabnih dognanj. Glede Savoje in Nice sta oba suverena, francoski in sardinski, dne 24. 3. 1860 sklenila pogodbo, da prenos (réunion) od Sardinije na Francijo ne bo izpeljan proti volji prebivalstva. Oba se bosta sporazumela, kako najbolje ugotoviti voljo prebivalstva. Sardinski kralj je 1. 4. 1860 s proglašom zagotovil prebivalcem cediranega ozemlja, da bo sprememba rezultat njihovega svobodnega pristanka in sklepa parlamenta Sardinije. Plebisciti v toku zedinjevanja Italije pa imajo drugačno podobo. Le po pomenu jim je beneški soroden.

V. Ko je Avstrija iskala načina, da se izogne vojskovanju na dveh bojiščih, se je odločila 5. 5. 1866 Benečijo odstopiti Franciji, vendar sprva v zameno za italijansko nevtralnost med vojno s Prusijo, pa z različnimi modalitetami. Te predloge je Francija sporočala Italiji, ki jih je zavračala. Soglašala bi samo, če bi evropska konferenca Avstriji naložila, da mora odstopiti Benečijo Italiji neposredno. Avstrijski vladar je dne 11. 6. 1866 svojemu ministrskemu svetu v seji, kjer je predsedoval, sporočil besedilo tajne konvencije o cesiji Benečije Franciji, ki sta jo dan zatem oba suverena načelno sklenila. Istega dne je francoski cesar skupščino in svet seznanil s svojim dopisom zunanjemu ministru z dne 11. 6. 1866, ki razkriva zamisel cesije.

Po porazu Avstrije na severnem bojišču je njen vladar takoj 2. 7. 1866 sklenil Benečijo odstopiti brez dogovorjenih modalitet. Prav tako je sedaj francoski cesar zahteval brezpogojno cesijo in po avstrijskem pristanku jo je 5. 7. 1866 objavil svetu. Težkoče pa so prihajale z italijanske strani. Šele

¹⁵ »... dass die Bevölkerungen der nördlichen Distrikte von Schleswig, wenn sie durch freie Abstimmung den Wunsch zu erkennen geben, mit Dänemark vereinigt zu werden, an Dänemark abgetreten werden sollen.«

med premirjem z Italijo in po sklenitvi miru s Prusijo sta oba cesarja 24. 8. 1866 lahko sklenila dokončno konvencijo o odstopu Benečije Franciji. Tudi tu ni bilo določila o plebiscitu in v razmerju Francije do Avstrije to niti ni bilo potrebno.

VI. V zadnjih treh desetletjih se je opazno pomnožilo znanstveno spoznavanje Beneške Slovenije. Tudi o beneškem plebiscitu ne manjka novih ugotovitev. Prav je omenil Srečko Vilhar: »Posamezni elementi (plebiscita) naj bi bili predmet bodočega študija.«¹⁶ V našem ekskurzu tega ni mogoče storiti. Sledi lahko kvečjemu nekaj opozoril v tej smeri. Blizu resnici je imenovani zgodovinar, ko zaključuje: »Zdi se, da je zatem Italija izvedla plebiscit bolj iz nekih demonstrativnih vzrokov.«

Pohitela je s plebiscitom, da zabriše mučni vtis cesije, ki je bil za njo boleč že med vojno. Saj je vlada 7. 9. 1866 zato sklenila izvesti plebiscit že kar v času, ko je bila avstrijska vojska še navzoča v deželi. Vlada je 18. 7. 1866 izrečno zahtevala, da ne bo nikake retrocesije in 29. 7. 1866 je naznačila plebiscit kot edino pravilno sredstvo, da nadomesti retrocesijo. Že 16. 7. 1866 se je po cesarjevem naročilu princ Napoleon pogajal z italijansko vlado o tem, kako se izogniti formalnemu aktu retrocesije Benečije iz rok Francije italijanskemu suverenu. Res je izostala. Navedeni francoski zapisnik z dne 19. 10. 1866 ni ustrezno nadomestilo. V primeru Lombardije se je retrocesija izvršila »dans la forme consacré des transactions internationales« (čl. 17 mirovne pogodbe med Francijo in Avstrijo, sklenjen v Zürichu 10. 11. 1859 in odgovarjajoči čl. 2 pogodbe med Francijo in Sardinijo o Lombardiji, prav tam istega dne). V primeru Benečije leta 1866 se nanašajo plebiscitu takšna nadomestna funkcija.

Delovanje francoskih vojaških poverjenikov v Benečiji med premirjem in do konca evakuacije avstrijske vojske ter odvoza trdnjavske opreme ne pomenja udejstvovanja suverenitete Francije. Francoski vojni komisar ni bil vršilec dolžnosti suverena. Njegova pristojnost se je opirala na sporazume z vojaškim vodstvom obeh sovražnih držav. Njegov cesar, ki si je z vlogo cesionarja nakopal zamere v stikih z Italijo, ga je celo opomnil, da naj preneha s protesti pri italijanskih oblasteh; naposled ga je celo priganjal, da naj brž konča svoje poslanstvo v Benečiji. Tudi s pripravami in opravljanjem plebiscita Francija ni imela posla.

Italija je torej potrebovala svoj plebiscit v Benečiji iz razlogov zunanje in notranje politike. Predpisala ga je sama s kralj. dekretom z dne 7. 10. 1866, št. 3236 in z dodatnim kralj. dekretom z dne 13. 10. 1866, št. 3252. Predpis vsebuje le določila, ki so bila najbolj potrebna. Izmed njih tukaj omenjamo samo to, da se v besedilu členov 5 in 10 presumira, da so vsi glasovalni upravičenci »Italijani«, to je državljani kraljevine Italije. Predhodnih seznamov glasovalnih upravičencev ni bilo.

Obvezno besedilo izjave se določa v 1. členu tako, da kakršnakoli drugačna izjava ni veljavna. Vsebuje pa dva raznovrstna elementa: »Proglašamo svoje zedinjenje s kraljevino Italijo — pod monarhično ustavno vladavino kralja V. E. II. in njegovih naslednikov.«¹⁷ Glasuje se pritrilno oziroma odklonilno in kompleksno z listkom, kjer je obvezno besedilo natisnjeno. Lahko tudi z listkom, kjer je besedilo z roko zapisano. Bralce na Kranjskem je o organizaciji plebiscita zadosti točno obvestila Laibacher Zeitung z dne 23. in 25. 10. 1866, št. 243 in 245, str. 1606 in 1619.

¹⁶ Jadranski koledar 1966, 86.

¹⁷ Dichiaramo la nostra unione al Regno d'Italia sotto il Governo Monarchico costituzionale del Re Vittorio Emanuele II e dei suoi successori.

Manifestativni rezultat plebiscita je Italiji potrjeval njeno tezo, da je podlaga nove ozemeljske pridobitve volja tamkajšnjega prebivalstva. S kralj. dekretom z dne 4. 11. 1866, št. 3300, ki je po parlamentarni poti zadobil zakonsko veljavo šele z zakonom z dne 18. 7. 1867, št. 3841, se izreka, da so postale »provincie Benečije in provinca Mantova« integralni del kraljevine Italije. Kraljevski dekret je po vsem prednjem prav gotovo le deklaratornega značaja; enako zakon. Navedeni naziv dežele je italijanska zakonodaja takoj začela rabiti v predpisih namesto »lombardijsko-beneško kraljevstvo«.

VII. Po odhodu glavnine avstrijske vojske na severno bojišče, se je počenši s 7. 7. 1866 polaščala dežele italijanska vojska. V zavzetem ozemlju so vrhovne državne oblasti Italije takoj pričele preurejati organe oblasti ter jih spreminjati v svoje. Funkcije so opravljali v imenu kralja Italije. Obsežna zakonodaja za Benečijo se je pričela s kralj. dekretom z dne 18. 7. 1866, št. 3064 o kraljevskih komisarjih s posebnimi pooblastili (commissari Regii investiti di poteri speciali). Sledili so številni vnaprej pripravljene in datirani kraljevski dekreti.

Na primer kralj. dekret z dne 28. 7. 1866, št. 3088, ki uveljavi ustavo z dne 4. 3. 1848; kralj. dekret z dne 1. 8. 1866, št. 3128, ki uvaja predpise o nacionalni gardi s kazenskimi določili proti tistemu, ki se vpoklicu ne odzove. Nacionalna garda se je zares takoj še med vojno formirala. Na temelju čl. 18 ustave so bili s kralj. dekretom z dne 4. 8. 1866 uvedeni omejevalni italijanski cerkveno-politični predpisi. To pa ni odvrnilo duhovščine od plebiscita.

Ne more biti naš namen zasledovati uvajanje italijanskega pravnega reda v Benečiji. Poudariti pa je treba, da je pri tem italijanski zakonodajalec izhajal iz večkrat jasno izraženega stališča, da je Italija že med vojno upravičena in dokončna gospodarica Benečije, ki da je po naravnih pravnih načelih ena izmed njenih dežel. Svojo suvereno oblast v njej Italija ima originarno, ne derivativno. Za oblast Avstrije se ponavlja v medvojnih in povojnih italijanskih predpisih označba »occupazione austriaca« ali »dominazione straniera«. O nekakšni vmesni suverenosti Francije pa vobče nikjer ni omembe. V primeru Benečije je italijanski zakonodajalec zavestno preziral stališče mednarodnega prava, da je vendarle šlo za sukcesijo (nasledovanje) držav, ki je z vrsto določb natanko izpeljana v mirovni pogodbi.

VIII. Plebiscit v Benečiji leta 1866 je predmet italijanskega zgodovinskega pisja in državoznanstva. Naloga slovenske zgodovinske znanosti je potemtakem le dopolnjujoča. Dolžna je obrazložiti, da beneški Slovenci, vsi državljani Italije, v dobi plebiscita in spričo plebiscita niso premgli nikake samorastniške lastne politične ali programske ideje in zato tudi nikakega samosvojega stališča niso imeli, ki bi ga bili izrazili z abstinenco ali z negacijo. S pozitivnim, torej pritrjevalnim odzivom pri vseobčem plebiscitu se zato še niso odrekli svojemu jeziku in svojemu narodnemu poreklu. Na kaj takega kot eventualno pravno posledico še pomislili niso. Končno tega tudi besedilo plebiscitne izjave ni terjalo.¹⁸

Nikakor pa jim ni bila dana možnost, da bi bili s svojim glasovanjem odločili, kateri izmed obeh sosednih držav, Avstriji ali Italiji, naj pripadejo njihovi kraji in oni sami. Osvetliti to dejstvo z raznih strani so si namenile te vrstice.

¹⁸ Preudarno sodijo o plebiscitu s slovenskega vidika A. Rejec v *Jadranskem koledarju* 1966, 73–74; prav tam S. Vilhar, Tehtno B. Marušič, gl. op. 1. Preveč poenostavljeno A. Ivesa: *La Slovincie Vénitienne*; Sušak, *Inst. Adriatique*, 1945, 7. Najbolje V. Melik: »Beneški Slovenci 1797–1866« (v zborniku: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*; 1975, 476–477).

B. Ob razmejitvi v letih 1866 in 1867

I. Tudi za drugo postavljeno vprašanje je najti zadosten odgovor v gmoti spisov dunajskega cesarskega ministrstva za zunanje zadeve. Prav gotovo hranijo italijanski arhivi gradivo enake vrednosti.¹⁹

Naša zgodovinska znanost že šteje vrsto raziskav o zahodni slovenski meji. Sosedje jo s svojo za nacionalne koristi zavzeto znanstveno produkcijo večkrat silijo v konfrontacijo in ob preučevanju razmejitve ni brez nje. Ob našem vprašanju pa je odveč.

Zahodna meja v Posočju ima svojo pol tisočletja staro zgodovino, ki ni povsem in povsod lokalnega značaja. Marsikaj se pojasni lahko samo tako, da stvari postavimo — zlasti za 16. stoletje in začetek 19. stoletja — v širše evropske zveze. Tudi temu zahtevku tukaj ni mogoče ustreči. Omejiti se je treba le na kratek zgodovinski trenutek v burnem letu 1866, podoben potresnemu sunku. Zopet predpostavljamo, da so obrisi dogajanja znani.

II. Ko se je Italija spomladi 1866 odločila za zavezništvo s Prusijo, je določila svoja izhodišča za pogodbo. V navodilu z dne 9. 3. 1866 pogajalcu (general Giuseppe Govone) se glasi točka 2. tako, da Italija zahteva vsa italijanska ozemlja Avstrije, ne samo Benečijo.²⁰ To zahtevo je brez uspeha poskušala uveljaviti še v začetku julija po porazu Avstrije za severnem bojišču v obliki pogoja (5. in 7. 7. 1866) za premirje z Avstrijo. Vztrajno in do zadnjega se je v zapletih diplomacije bojevala za Trentino, tukaj za čisto jezikovno mejo (v noti 30. 7. francoski vladi: »exclusivement aux populations italiennes«). Vobče je često naglaševala, da ji gre za osvoboditev italijanskega ozemlja na podlagi nacionalitetnega načela.²¹

Tega načela se ni držala v diplomatskem boju za vzhodno mejo Benečije. V navodilu svojemu poslaniku v Parizu z dne 29. 7. 1866 se naglašja, da bo najbolj važen predmet bližnjih pogajanj meja v Trentinu in premik beneške meje na Sočo. Dne 14. 8. 1866, torej dva dni po premirju, mu minister zunanjih zadev nalaga, da bi bila najbolj zaželena in pomembna koncesija z avstrijske strani poprava meja (rectification des frontières); italijanska stran je pripravljena dati neka nadomestila (des satisfaisantes). Še dan pred podpisom mirovne pogodbe z Avstrijo (3. 10. 1866) se je pooblaščenec za pogajanja (general Luigi Federigo Menabrea) v poročilu temu ministru izražal za mejo po toku Soče ali vsaj za črto po vodnih tokovih Idriji (Judrio) — Teru (Torre) — Soči.

Tu ne moremo slediti napornemu prizadevanju italijanske strani v trojnih pogajanjih — s Prusijo, s Francijo in slednjič z Avstrijo. Naglasiti pa moramo, da v nobenem svojem diplomatskem tekstu ni jemala v poštev dejstva, da na zahodnem ozemlju avstrijskega Primorja kompaktno in z jasno jezikovno mejo v tisočletni kontinuiteti živi drug narod. Mejno črto tod je iskala po različno kombiniranih kriterijih.

Francoski cesar je že 14. 7. 1866 ponudil Prusiji in Avstriji svoj program, da bi na določni politični podlagi lahko sklenili premirje. V prvi točki priporoča ohranitev ozemeljske integritete Avstrije izvzemši Benečijo. Stališče Prusije pa se je med pogajanja v Mikulovu dne 26. 7. 1866 pojasnilo

¹⁹ Pregledno obravnava razmejitev iz let 1866—1867 G. Valussi: *Il confine nordorientale d'Italia*. Trst, 1972, 115—121.

V. Adami: *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia*. Vol. IV. Confine italo-jugoslavo. Roma, Min. della guerra, Stato Maggiore, Ufficio Storico, 1931.

Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria. Documenti. (Za leta od 1797 do 1882). Torino—Milano—Roma, 1915.

²⁰ G. Govone: *Mémoires (1848—1870)*. Ed. française augmentée de documents inédits. Paris, 1905.

²¹ V isti noti: *La réunion du Trentin au Royaume est essentielle pour l'Italie*. — Poslanik je dne 5. 7. 1866 naznanil francoskemu ministru zunanjih zadev, da italijanska vlada v naziv »Benečija« vsteva tudi Trentino.

v toliko, da ne bo podpirala Italije v ozemeljskih zahtevah, ki presegajo Benečijo. To je izrečno povedano v 1. členu preliminarij tega dne: »Ozemeljska celotnost avstrijske monarhije ostaja neokrnjena razen kraljevstva Lombardijsko-beneškega...« Prav tedaj se je glede Italije tudi stališče francoskega cesarja omejilo le na pripravljenost, da ponudi dobre usluge Francije obema državama, če bodo pogajanja o mejah zašla v težave.

Za premirje z Avstrijo (25. 7., 2. 8. in dokončno 12. 8. sklenjeno v Krmínu) je Italija zahtevala v svoj prid, da obe vojski obstaneta na črti po načelu uti possidetis, ker je pač njena vojska do premirja posedla pas tirolske in košček goriške dežele. Avstrija pa je smatrala to črto za prejudicialno za bodoča določila o meji v mirovni pogodbi. Medtem je (od 2. do 14. 8.) zopet povrnila svojo južno vojsko na beneško bojišče. Italija, ki je svojo vojsko že 10. 8. začela umikati, se je uklonila in je pristala na demarkacijsko črto, ki je potekala v vzhodnem obrobju Benečije tako, da je vse ozemlje beneških Slovencev ostalo v coni avstrijske vojske.

III. V negotovem stanju do premirja in še potem do konca mirovnih pogajanj so se v javnosti rojevale različne domneve, vesti in ugibanja. V razgibani politični areni Italije tudi pritiski na vlado.

Po uradni dolžnosti se je oglasil nekajkrat cesarski namestnik za Primorje v Trstu (Ernst Leopold Kellersperg), in to z namero, da varuje neokrnjenost goriške dežele in pomaga zavračati plaz italijanskih zahtev in želja v zadevi nove državne meje. Lego in nacionalni značaj slovenskega ozemlja na Goriškem je jemal v poštev kot eno izmed prvin nove avstrijske državne meje po izgubi Benečije.

Dopis z dne 14. 7. 1866, št. 1343/P naslavlja osebno na ministra zunanjih zadev. Iz vojaških obvestil je slišati o liniji ob Soči. Vojska se je takrat umikala iz Benečije in prestavljala na severno bojišče. Ministra prosi, da posreduje poveljnikom opozorilo, da Soča, ki od izvira do izliva v morje teče znotraj goriške dežele, ni meja med Benečijo in goriško-gradiščansko deželo avstrijskega Primorja, niti ni meja teritorija Nemške zveze. V nadaljnjem na kratko opiše, kje gredo meje. Naštevata tudi akte o preciziranju meja Nemške zveze v Primorju.²² Sviri, da bi v pojem »Benečija« ali »Beneško ozemlje« vtikali tiste dele Primorja, ki so nekoč pripadali Beneški republiki, pa ne pripadajo avstrijskemu Lombardijsko-beneškemu kraljevstvu, ustanovljenemu leta 1814. Opozarja, da narodnostna ali jezikovna meja ne sovпада z deželno mejo. Označi, kateri deli Goriškega so italijanski. »Toda vsi deli okrajev Gorica, Kanal in Tolmin na desnem bregu Soče so izključno slovenski (ausschliesslich slawisch) in slovensko jezikovno območje se razteza daleč v Benečijo v dveh tamkajšnjih okrajih tj. do Bele (Fella). Če bi sploh pomislili na mejo prav v tem oziru, bi se lahko zahtevalo, da se Primorsko upravno ozemlje še razširi, ne pa skrči.«²³

²² Navajamo jih zaradi razvidnosti: Poročilo ces. namestništva za Primorje z dne 31. 1. 1861 št. 169/P državnemu ministru in na tej podlagi izdani odlok ministrstva z dne 16. 5. 1861, št. 2914/StM-II; dalje noti vojnega ministrstva z dne 23. 8. (prav: 4.) in 2. 9. 1861 ter na državno ministruvo naslovljena akta z dne 28. 3. in 17. 9. 1861. — Dodajamo, da je avstrijski cesar pristopil v Nemško zvezo »za vsa ozemlja, ki so prej spadala v Nemško državo«. (Cl. 1. ustanovnega akta z dne 8. 6. 1815.) — Porajali so se dvomi, katera ozemlja na jugu Avstrije naj se prištevajo Nemški zvezi. Stanje je hotela določiti izjava avstrijskega predstavnika v 15. seji Zveznega predstavništva (Bundestag) dne 6. 4. 1818, vsebovana v paragrafu 77 sklepov. Izjava navaja v točki 5 »avstrijsko Furlanijo ali Goriško okrožje (Gorica, Gradišče, Tolmin, Bovec, Oglej)« in v točki 6 »ozemlje mesta Trst«. Enačenje avstrijske Furlanije z Goriškim je zgodovinsko zgrešeno. — Nemška zveza je prenehala s sklepom okrnjenega Zveznega predstavništva v Augsburgu dne 24. 8. 1866, ker je bilo s čl. 4 prusko-avstrijske mirovne pogodbe z dne 23. 8. 1866 izrečeno, da avstrijski cesar prizna razid (Auflösung) Nemške zveze. S tem so njene meje izgubile pravni pomen.

²³ Dopis nima dohodnega zaznana (Praesentatum). Priložen je listič, datiran 4. 11. 1866, napisan s svinčnikom v pisavi novega ministra zunanjih zadev Friedr. Ferd. Beusta: »In den Papieren des Grafen Mensdorff gefunden.« General Alexander Mensdorff-Pouilly je bil do novembra 1866 minister zunanjih zadev. Preobložen s posli v času najgloblje državne krize se bržkone s to zadevo ni utegnil dalje ukvarjati. — Uradnim spisom v burnih mesecih leta 1866 je poznati, da so nastali v izrednih okoliščinah. Manjka jim pisarniške enakomernosti in sistemske izdelave.

Dogodki, ki so na diplomatskem in vojaškem poprišču sledili, so odvrnili neposredno nevarnost od Soče kot morebitne ločnice obeh nasprotnikov.

Končni rezultat o meji Benečije je podan v IV. členu mirovne pogodbe z dne 3. 10. 1866: »Meje odstopljenega ozemlja so določene s sedanjimi administrativnimi mejami Lombardijsko-beneškega kraljevstva. — Obe državi sopogodbenci postavita vojaško komisijo, ki se ji nalaga, da v najkrajšem možnem času na kraju samem opravi trasiranje.«

Določilo prvega odstavka je za avstrijsko stran postalo politični aksiom, ki je izključevala nadaljna ali poznejša pogajanja o pravnem značaju in legi meje. Za vsakršno spremembo, ki predrugači eno ali drugo, bi bila torej potrebna nova meddržavna pogodba in temu se je Avstrija v tedanjem svojem položaju hotela ogniti. Italijanski pooblaščenec za pogajanja o mirovni pogodbi (general Luigi Federigo Menabrea) je še dan poprej v svojem poročilu o kritičnih mejnih vprašanjih ministru zunanjih zadev zamenj priporočal, da naj se v besedilo doda: Obe državi sopogodbenci se obvezeta, da se bosta v poznejšem času lotili popraviljanja meje (procéder ultérieurement a une réctification des frontières).

V vmesni neizvestnosti se je zopet oglasil cesarski namestnik v Trstu ministru zunanjih zadev dne 13. 9. 1866, št. 1727/P. Sporoča, da se v Gorici razširjajo, in to ponovno celo v časopisju, vesti o odstopu okraja Cervignano, ki da naj služi kot kompenzacija za slovenske okraje (slawische Distrikte) Videmske province, če ostanejo Avstriji. Ta bogati in v komercialnem oziru važni okraj v predelu »avstrijske Furlanije« daleč presega tiste slovenske predele Videmske province, ki bi jih dežela morebiti pridobila. Okraj Cervignano s svojimi 22.000 prebivalci je vrt furlanske ravnice, enak najbogatejšim okrajem kraljevstva Lombardije-Benečije in zaradi dostopa z morja vse večjega pomena. Blagovni promet je živahen in ljudje so delavni. Čeprav so italijanske narodnosti, so privrženi Avstriji, dokazali so svoj avstrijski patriotizem in o pridruženju Italiji še slišati ne marajo. Razpoloženje med njimi je zvesto državi. Zaradi vsega tega velja dajati okraju Cervignano odločilno prednost pred onimi čisto hribovskimi predeli Videmske province, kjer se prebivalci pečajo največ le z živinorejo in planinskim kmetovanjem (Alpenwirtschaft). Kar pa mejo proti Italiji zadeva, avstrijskemu Primorju ni mogoče najti prirodne črte ločnice. Neznatni hudourniški rečici Idrija in Ter takšnemu zahtevku ne ustrezata, še manj Soča, ki ni ne deželna ne jezikovna meja, saj domuje na desnem bregu zelo številno slovensko prebivalstvo, ki sega tja do Bele (Fella).

Tedanje državno ministrstvo (Staatsministerium) se je 16. 9. 1866 (št. 5558/St. M.) pridružilo mnenju cesarskega namestnika za Primorje in opozorilo ministrstvo zunanjih zadev, da bo postaja Cervignano v načrtovani »cesarjeviča Rudolfa« železniški progi morda ključna in prometno važna točka.

Presoja je značilna za fiskalno in etatično miselnost vladajoče nemške birokracije. Odločilen pa poseg tržaškega cesarskega namestnika ni bil. Avstrijska stran se je v vsej dobi krize leta 1866 mehanično držala solucije, da neizbežna izguba naj pač obsega eno samo deželo, to je Benečijo v tistih deželnih mejah, ki jih ima po poslednjem pravnem stanju v okvirju avstrijskega cesarstva. Ob podpori Prusije je s tem stališčem zmagala.

Italijanska stran pa se je še v toku razmejitve oklepala hidrografske črte Idrija—Ter—Soča, ki jo je v seji komisije 29. 3. 1867 — brez možnosti za uspeh — zagovarjal vodja italijanske delegacije (general Carlo Felice

Robilant). Za prav to črto je bil na italijanski strani še pred sklepanjem mirovne pogodbe izdelan predlog, da v zameno odstopi Avstriji slovenske vasi v predelu Nadiže.²⁴ V delu razmejitvene komisije o tem predlogu ni sledu, ker ne bi bil več upoštevan glede na nedvoumno določbo IV. člana mirovne pogodbe in na restriktivna navodila avstrijskim članom komisije.

IV. Razmotrivanje o novi meji v avstrijskem časopisju, razni neuradni predlogi, pa zopet demantiranje poročil²⁵ je zapustilo sledove tudi v znanstvenih spisih. Sledeč Carlu Podrecci je ponovil Simon Rutar trditev, da je avgusta 1867 Avstrija ponudila Italiji, da ji odstopi tirolski okraj Primiero (približno 12.000 prebivalcev) če ji Italija vrne okraj Šempeter Slovenov.²⁶

V pregledanih avstrijskih spisih o delovanju komisije za razmejitvev o tem ni ničesar najti. Komisija se je morala natanko ravnati po večkratnih strogih navodilih vojnega ministrstva in ministrstva za zunanje zadeve. Takšnega predloga od njiju ni bilo. Slednje je skrbno bedelo nad tem, da se v vseh ozirih dosledno izvrši IV. člen mirovne pogodbe, in to brez komplikacij in zavlačevanja. Večkrat je izrazilo bojazen, da italijanska stran išče v zavlačevanju in odpiranju novih vprašanj sredstvo, da bi mejo vendarle zdaj tu zdaj tam popravila v svojo korist. Odločno je zahtevalo, da se avstrijski del komisije ne spušča v diskutiranje takšnih vprašanj in da jih sprejme samo ad referendum, to je kot morebitni predmet diplomatskih pogajanj ali razgovorov na medvladni ravni. Vrh tega je naročevalo pospešitev dela, ker so državni interesi narekovali dokončno ureditev odnosov z Italijo.

Še med delom razmejitvene komisije je bila v dneh 1. in 2. julija 1867 v italijanskem parlamentu debata o novi meji z Avstrijo, pa tudi tam ni bilo govora o morebitni zamenjavi teh dveh okrajev. Italijanski člani komisije med njenim delom načelno niso pristajali na spremembo državnega ozemlja. Voljni so bili pripuščati uravnavanje mejne črte po načelu recipročnih koristi in žrtev samo na nenaseljenem svetu in le v najmanjši meri. Sklicevali so se tudi na svojo politično odgovornost za rezultat dela, ki bo predložen kralju in parlamentu. Obojestranska trdna stališča so povzročila, da je mejna črta vkljub danim možnostim ostala takšna, kakršna je bila med deželama.

V spisih se okraj Primiero pojavlja večkrat že v času premirja. Z zaledjem tirolske dežele ga je vezala samo pot čez prelaz, visok 1956 metrov. Navezan je bil na preskrbovanje iz krajev v dolini Brente v Benečiji. Z italijanskimi oblastmi se je bilo treba dogovoriti tudi v upravnih zadevah (poštna zveza, prehajanje orožnikov, eskortiranje aretiranih oseb, transit za vojaške dopustnike itd.). Tirolsko cesarsko namestništvo je 6. 12. 1866 pokrenilo pri državnem ministrstvu potrebno ureditev, le-to je stvar odstopilo ministrstvu za zunanje zadeve in vojnemu ministrstvu, ki sta bili pristojni za razreševanje novih obmejnih težav. Vlogo za bolj ustrezno novo mejno črto je podalo tamkajšnje okrajno sodišče; po uradni poti preko dveh ministrstev jo je ministrstvo zunanjih zadev poslalo 2. 10. 1866 vojnemu ministrstvu s poukom, da diplomatska akcija v tej zadevi ne bi bila na mestu (untunlich). Morebiti se posreči, da bo razmejitvena komisija obravnavala potrebnosti obmejnih občin.

²⁴ Predlog je izdelal kralj. komisar v Vidmu Quintino Sella. G. Valussi v op. 19 cit. delo: 121 op. 4 sledeč P. Antoniniju: *Del Friuli*. Venezia, 1873, 487—498.

²⁵ *Novice* XXIV: 1866, št. 34 z dne 22. 8. 1866 na str. 270—272. Poluradni demantiji govoric o poravi meje v *Wiener Abendpost* 24. 9. in 26. 10. 1866, št. 219 in 245; *Laibacher Zeitung* 27. 10. 1866, št. 247, str. 1631.

²⁶ C. Podrecca: *Slavia Italiana. Polemica*. Cividale, 1885, 23 — S. Rutar: *Beneška Slovenija*. (Slov. zemlja, III/Lj.), 1899, 171.

Potemtakem v zadevi tirolskega okraja Primiero nikakršnega avstrijskega predloga za odstop in zamenjavo ni bilo. Vest o takšnem poskusu torej sodi v svet domnev, ki jih je politična javnost tem lažje dodajala, čim manj je bilo uradnega obveščanja.

V. Odmerjeni okvir in prostor ne dopuščata zasledovati celoletnega dela razmejitvene komisije, ne prve pripravljalne ali študijske, ne glavne, ki je signirala 22. 12. 1867 v Benetkah »Zaključni akt o razmejitvi«. Zadošča naj na tem mestu bežen očrt.

Po določilu IV. člena mirovne pogodbe je razmejitvena komisija bila vojaška. Tirolska dežela se je zavzemala za to, da se avstrijskemu delu komisije dodelijo delegati deželnega zbora. Ministrstvo zunanjih zadev pa je to odklonilo. Vojaška razmejitvena komisija je pač smela, kadar je nanesla potreba, zaprositi, da pomaga določeno nalogo razrešiti ustrezen strokovni uradnik deželne uprave. O sodelovanju goriške dežele ali njenih veščakov v pregledanih spisih ni nobenega znamenja. Pač pa je ministrstvo zunanjih zadev v sporazumu z vojnim dodelilo avstrijskemu delu komisije dva politična svetovalca (politischer Beirat), višja upravna uradnika, ki pa nista imela statusa diplomatskih agentov. Ta dva naj bi pripravila v sodelovanju s krajevnimi upravnimi organi rešitev vprašanj upravne narave, kakršna se utegnejo pojaviti v posameznih mejnih sektorjih.

Stališča, ki naj jih branijo avstrijski člani komisije, je določevalo ministrstvo zunanjih zadev v sporazumu z vojnim, v nekaterih vprašanih tudi z drugimi, na primer z ministrstvom za finance ali za trgovino. V vseh dvomljivih primerih se je komisija obračala do njih in je prejemale navodila ali rešitve. Nastajala so vprašanja pravne, gospodarske in tehnične narave. Na primer: Kako je treba razumeti pojem »administrativna meja«, kaj je šteti za rektifikacijo, arondacijo, kompenzacijo v odnosu do meje. Komisija se je morala seznanjati tudi s historično dokumentacijo. Ministrstvo zunanjih zadev je 29. 11. 1866 zaprosilo državni arhiv (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), da poišče, zbere in da v uporabo tisto gradivo, ki se nanaša na beneške meje v prejšnjih dobah. Ravnateljstvo je ustreglo že 9. 12. 1866 z razpoložljivimi dokumenti od najstarejšega z dne 17. 6. 1535 pa do zadnjega z dne 10. 11. 1859. Pojasnilo je, kje drugje se še nahaja ustrezno gradivo. Obljubilo je, da bo zložilo še 18 do 20 fasciklov.

Iz instrukcij, navodil in programov (30. 10. in 29. 12. 1866 ministrstva zunanjih zadev, 21. 1. 1867 ministrstva notranjih zadev in vojnega, 3. 4. 1867 zunanjih zadev), obvestil in poročil tukaj povzemamo samo splošno karakteristiko.

Do hujših nasprotij med obema državama, ki bi se morala reševati neposredno med vladama, ni prišlo. Poskuse avstrijskega dela komisije ali vojnega ministrstva, ponekod popraviti mejo na korist Avstrije, je ministrstvo zunanjih zadev ustavljalo s svarilom, da vsak avstrijski predlog, ki sega preko ugotavljanja »administrativne meje« Benečije vzbuja pri nasprotni strani nezmerne ali nesprejemljive zahteve.

Prva instrukcija vojnega ministrstva z dne 25. 10. 1866 ne izključuje poprave meje, koder je to v interesu obeh držav. Vendar dopušča le takšno, ki se ozira na vojaške prednosti. Nakazuje konkretne sektorje, kjer želi izboljšati avstrijsko mejo. Kot kompenzacijo Italiji dopušča, da se odstopijo nekateri kraji v smeri Palmanove. Goriška meja med Kaninom in Breginjskim Stolom pa naj se premakne tako, da Avstrija dobi povirje Učje in Belega potoka. Koroška meja iz zgornje doline Rabeljske Jezernice na sedlo V žlebeh (Nevea). Tudi vodja avstrijskega dela komisije je še 30. 3.

1867 predlagal za popravo šibke terenske točke, da izboljša avstrijske položaje — v Kanalski dolini na Koroškem premik meje z obronkov na greben na sektorju Za jezerom (Seisera). Vendar je ministrstvo zunanjih zadev izdalo 23. 3. 1867, št. Pr. 1109 odlok (Erlass), da se je treba točno držati doslejšnje administrativne meje. Enakega naziranja je bilo zatem tudi vojno ministrstvo (26. 4. 1867). Niti v pogajanjih italijanskega predsednika vlade z avstrijskim poslanikom dne 9. 6. 1867, ko se je govorilo tudi o delu razmejitvene komisije, ni uspelo najti skupne podlage za drobne rektifikacije (quelques légères déviations a la ligne frontière, — simple échange de petites parcelles de terrain qui se compenseraient), da bi se dosegla »une ligne frontière plus pratique«, kar je predlagala italijanska stran. Avstrijsko stališče je ostalo do konca togo.

Na slovenskem ozemlju so na sektorju med Brežkim Jalovcem (1615 m) in Kolovratom preostali neurejeni spori. Zaman so bila prizadevanja razmejitvene komisije, doseči med občinami tostran in onstran meje poravnave. Mejna črta se je potegnila na podlagi posestnega stanja in začasno določenih meja med enim in drugim občinskim svetom. Občine na goriški strani so zatrjevale, da sega njihov občinski svet dlje ter pravdanja niso hotele opustiti. Komisija je končno presojo lastninskega spora med občinami s te in one strani meje prepustila v pristojnost sodišč oziroma organov, pristojnih po meddržavnih pogodbah. V končnem aktu o razmejitvi z dne 22. 12. 1867 je za takšne primere bil redigiran I. člen. Spori na tem občutljivem mejnem sektorju so se vrstili že od 16. stoletja dalje. Obema političnima svetovalcema avstrijskega dela komisije je bilo naloženo, da o teh sporih sestavita obrazloženo mnenje.

VI. Zaključni akt o razmejitvi (Atto finale di confinazione) je bil sklenjen 22. 12. 1867 v italijanskem jeziku, ker italijanski člani komisije niso znali zadosti francosko. V členu II. se določa, da služijo v dvomu kot podlaga za odločanje vse prejšnje vladne odredbe, zapisniki in sklepi o razmejitvah ter o obnavljanju meje, sestavljeni v različnih časih (nelle varie epoche compilati).

Italija je pripravila ratifikacijsko listino s kraljevim podpisom dne 12. 1. 1868, Avstrija pa samo listino z izjavo ministra zunanjih zadev, da je cesar odobril ta meddržavni sporazum dne 13. 1. 1868. Šele na prošnjo italijanske vlade je avstrijska stran sestavila ustrezno ratifikacijsko listino s cesarjevim podpisom z dne 6. 3. 1868. Italija pa se je brez ugovora spoprijaznila z zamudo Avstrije, ker je bil medtem rok petih tednov za izmenjavo listin o ratifikaciji že iztekel (28. 1. 1868). Italija je Zaključni akt objavila v Gazzetta Ufficiale dne 9. 7. 1868, št. 185. Avstrija pa ga ni uvrstila v svoj Državni Zakonik, temveč ga je sporočila le v obliki razpisa prizadetim oblastvom. Ministrstvo se je postavilo na stališče, da ne gre za mednarodno pogodbo (Staatsvertrag) v formalnem smislu in po avstrijski praksi. Sklicevalo se je na precedenčni primer s sporazumom o razmejitvi s Sardinijo z dne 16. 6. 1860 glede na stanje po vojni.

Zusammenfassung

VOLKSBEFRAGUNG IN VENETIEN DEN 21./22. OKTOBER 1866 UND FESTSETZUNG DER STAATSGRENZE IM JAHRE 1867

Ein beachtlicher Teil des verzweigten slowenischen Siedlungsgebietes wurde schon seit dem Niedergange der Landeshoheit des Patriarchen von Aquileia und mit dem Abgang der Görzer Grafen (1500) durch eine sich verdichtende Grenz-scheide in ein Eigenleben versetzt, das sich im Kerngebiet (Bezirk Sempeter Slo-

venov / San Pietro degli Slavi) zu einer Gebietskörperschaft mit Volksgerichtsbarkeit (Beneška Slovenija / »Veneta Schiavonia« / Venezianisches Slowenien) entfalten konnte. Der nachmalige Sachverhalt war den neuen österreichischen Verwaltungsbehörden wohlbekannt, wurde jedoch nicht in seiner vollen Bedeutung gewertet. Weder in den seit 1814 ins Werk gesetzten geringfügigen Regulierungen der Landesgrenzen zwischen dem Küstenlande und dem Gebiet des Lombardisch-Venedigischen Königreiches, noch weniger im Verlaufe der Abtretung des letzteren im Geschehen des Jahres 1866 und der nachfolgenden Abgrenzungsarbeiten wurde dieser Tatsache Rechnung getragen. Der unterschätzte slowenische Landesteil wurde so folgerichtig in Gemässheit der einschlägigen Abkommen und Vertragsbestimmungen mit zu Italien geschlagen.

Anfangs 1954 konnte der Gefertigte an Hand der Bestände des Wiener Hof- und Staatsarchives an zwei ungeklärte Fragepunkte herangehen und sie klarstellen. Mit zwei Vorträgen (1958, 1968) durfte er das Ergebnis einer sachkundigen Zuhörerschaft mitteilen.

Mehrmals wurde in wissenschaftlich gehaltenen Schriften voreilig die Sachlage der italienischen Volksbefragung vom 21./22. Oktober 1866 im neuerworbenen Venezianischen Gebiete so umgestülpt, als wäre es den slowenischen Landesinsassen möglich gewesen, sich für einen von den beider Nachbarstaaten auszusprechen. Es ist ein Leichtes diese beirrende Vermutung durch Einsichtnahme in die Bestimmungen der Präliminarien und der Friedensverträge des Jahres 1866 in jeder Hinsicht zu widerlegen. Vollends wird sie von der sprungartig in Venetien einsetzenden Gesetzgebung des italienischen Königreiches abgetan. Die Volksbefragung, schon vor dem Kriege von Italien angestrebt und als vollwertiger Rechtstitel des neuen Erwerbes gewollt, sollte die für Italien beleidigende Zession seitens Österreichs an den Kaiser der Franzosen tilgen und an Stelle der dann unterbliebenen Retrozession den Volkswillen stellen. Die Volksbefragung war keineswegs eine Bedingung für den schon rechtsgültig und unwiderruflich eingetretenen Gebietserwerb, sondern eine nur in den Beziehungen zu Frankreich einzuhaltende belastende innere Staatshandlung Italiens.

Eine eingehende Untersuchung des Werdeganges der einzigartigen Zession und der in beiden Friedensverträgen (Preussen — Österreich, Italien — Österreich) grundverschieden gestalteten Plebiszit-Bestimmung ergab sich zur Vorarbeit.

Die in einigen älteren Schriften ausgesprochene Behauptung, Österreich wäre im Sommer 1867 gewillt gewesen, im Zuge der Abgrenzungsarbeiten den unzugänglichen Tiroler Bezirk Primiero gegen den oben erwähnten slowenischen Bezirk der Provinz Udine einzutauschen, erwies sich nach Durchsicht der Akten als eine ganz unbegründete und den Grundsätzen des eingehaltenen Verfahrens widersprechende Falschmeldung. Vor einem allfälligen Erwerb jener slowenischen Gebiete gegen Abtretung des leistungsfähigen und ergiebigen Görzer Tieflandes um Cervignano, sehr begehrt von Seiten Italiens, erhob der küstenländische kaiserliche Statthalter noch vor Abschluss des Friedensvertrages Bedenken mit dem Hinweis auf die wirtschaftliche Bedeutungslosigkeit der slowenischen Gegenden der Provinz Udine (13. 9. 1866). Im Übrigen war er jedoch bemüssigt, zur Wahrung österreichischer Belange das Vorhandensein der geschlossenen slowenischen Besiedlung westlich des Soča/Isonzo bis an die Fella ins Feld zu führen (14. 7. 1866).

Auch die Beleuchtung der sonstigen bezüglichlichen Grenzfragen erforderte weit ausgreifende zusätzliche Erhebungen im Wiener Staatsarchive. Für die dem Gefertigten dort gewährte bereitwillige Beihilfe erstattet er seinen verbindlichen Dank.